

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

УДК 340.15

Г. Демиденко, доктор історичних наук,
професор Національного університету
«Юридична академія України імені Яро-
слава Мудрого»

Чому стратили Сократа? (Деякі уроки кризи реальної демократії)

Джерело життєвої сили демократії залежить від постійного критичного осмислення відповідності її реальної практики демократичним принципам і цінностям, причин недоліків і криз, шляхів їх подолання чи запобігання. Його мета — забезпечення високих стандартів життя народу, дієвість демократичних інститутів і політики, у якій би втілювались демократичні цінності: гарантії особистих прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, правосуддя, гуманізм, політичний і ідеологічний плюралізм, повага до прав опозиції та ін. Адже їх нехтування, навіть тимчасове, чи пусте декларування неминуче ведуть до спотворення самої демократії, трагічно позначається на долях цілих поколінь, окремих людей. Історія повна такого роду прикладами, починаючи з афінської демократії.

Суд над Сократом відбувся в афінському Народному суді (гелієї) 399 р. до н. е. 70-річний філософ був засуджений до смертної кари і через місяць вирок було виконано. Мине зовсім небагато часу, коли вирок мислителю буде переглянуто і його обвинувачі самі постануть перед судом і будуть суворо покарані. Процес реабілітації Сократа, спори і літературна полеміка щодо причин його засудження демократичними Афінами тривають дотепер¹. Саме причини страти Сократа

¹ Див.: Ксенофонт. Опровержение обвинений Сократа. Защита Сократа на суде / Ксенофонт // Воспоминания о Сократе // Памятники философской мысли. – М., 1993. – С. 5–22; 153–159; Платон. Апология Сократа / Платон // Сочинения : в 3 т. : пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса ; вступ. ст. А. Ф. Лосева ; АН СССР ; Ин-т философии. Философ. наследие. – М., 1968. – Т. 1. – С. 81–112; Апология Сократа ратора Либания // Суд над Сократом : Сборник исторических свидетельств. – СПб., 1997. – С. 138–218; Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знамени-

нас і цікавлять. Тут є над чим замислитись і зараз — правознавцям, філософам, історикам.

Завдяки спогадам сучасників і учнів Сократа — «Спогадам про Сократа» Ксенофонта і «Апології Сократа» Платона — ми знаємо зміст обвинувачення афінського мудреця, його промов на суді. Формулювання обвинувачення більш детально подає Діоген Лаертський: «Це звинувачення написав і клятвенно засвідчив Мелет, син Мелета, піфієць, проти Сократа, сина Софронієвського з дему Алопеки. Сократ звинувачується в тому, що він не визнає богів, яких визнає місто (тобто місто-поліс, держава), і вводить інших, нових богів. Звинувачується він і в розбещенні молоді. Покарання, яке вимагається, — смерть»¹. Обвинувачення підтримали ватажок «нових демократів», багач Аніт (головний ініціатор позову) і ритор Лікон. Платон свідчить, що Аніт був ображений на Сократа за порівняння його з ремісником у політиці, Лікон — за відгуки філософа про платних риторів (складачів текстів промов) і поганих ораторів (у Афінах такий не міг вважатися хорошим політиком), Мелет — за поетів-невдах, хто брав участь у переслідуваннях за часів «Тридцяти тиранів», адже Сократ висміював і першого, і другого, і третього (Платон. Апологія Сократа, 17а, 18а–18е).

За існуючої в гелієї процедури звинувачений міг ще до суду залишити Афіни і переселитися до іншого полісу, не сподіваючись на виправдальний вирок. На це і розраховував Аніт, щоб позбавитись свого критика. Але така перспектива в колі друзів Сократа навіть не обговорювалася. Більше того, коли друг Сократа Гермоден, за свідченням Ксенофонта, спитав філософа, чи не слід тому подумати над змістом захисної промови, той відповів: «А хіба, по-твоєму, все моє життя не було підготовкою до захисту?». Потім додав: «Я за все життя не зробив нічого несправедливого, це я вважаю кращою підготовкою до захисту» (Ксенофонт. Захист Сократа на суді. § 2–3). Друзі й учні Сократа без його згоди замовили для нього текст захисної про-

тих філософов / Диоген Лаэртский ; ред. и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев : пер. с древнегр. М. Л. Гаспарова. – М., 1998; Поттешер Ф. Знаменитые судебные процессы / Ф. Поттешер : пер. с фр. ; под ред. и с вступ. ст. докт. юрид. наук С. В. Боботова. – М., 1985; Печников Т. А. Суд над Сократом и недоказанность участия обвиняемого в совершении преступления / Т. А. Печников // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 95–98; Nails D. The Trial and Death of Socrates / D. Nails // A Companion to Greck and Roman Political Thought. – Oxford, 2009. – P. 323–338 та ін.

¹ Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – М., 1998. – С. 105.

мови у досвідченого логографа Лісія, проте й від неї філософ відмовився. А друзі й учні Сократа хвилювалися не даремно: за існуючих правил судового процесу звинувачений сам повинен був у гелієї перед геліастами (присяжними) захищати себе і його справа, за будь-якої складності, мала бути розглянута упродовж одного дня. Такий порядок було встановлено для розгляду справ про злочини проти богів і поліса.

Біографи Сократа у більшості випадків дорікають йому, що він даремно відмовився від допомоги друзів при підготовці до суду, адже не мав досвіду публічних виступів, у тому числі в суді, не був обізнаний у казуїстиці самого процесу та вперше притягнений до судової відповідальності. Давалися начебто ознаки і вік цього 70-річного афінського мудреця, і природне хвилювання. Проте ретельний аналіз його захисних промов свідчить про необхідність суттєвого корегування таких висновків.

У день суду, коли зранку в гелієї зібралися майже всі 500 присяжних, обраних за жеребкуванням, зовні спокійний Сократ разом із друзями й учнями (Крітон, Платон, Гермоген, Аполлодор та ін.) зайняли відведені для них місця. Головуючий (епістат) відкрив судове засідання, надавши слово стороні обвинувачення. Мелет зачитав свою позовну заяву, засвідчивши її клятвою.

Ксенофонт у «Спогадах» пише, що Мелет у своїй промові звинувачував Сократа ще й у тому, що він начебто вчив своїх слухачів і співбесідників презирливо ставитися до законів, засуджував обрання посадових осіб жеребкуванням. Адже, мовляв, ніхто не хоче обирати таким чином стернового на кораблі, тесляра чи флейтиста, помилки яких завдають меншої шкоди, ніж помилки у державній діяльності; підбурював молодь презирливо ставитися до встановленого державного ладу і вдаватися до насильницьких дій. Мелет нагадав геліастам, що двоє бувших друзів Сократа, аристократи Крітій і Алквіад, багато зла заподіяли вітчизні. Обвинувач стверджував, що філософ учив молодь презирливо поводитись із своїми батьками, що він робить її розумнішою за батьків, навіював їй злочинні думки і потяг до тиранії. І вірші Гомера і Гесіода, яких він часто цитував, начебто тлумачив у тому сенсі, що поети схвалювали, коли б'ють простолюдинів і бідняків... (II, 10–58).

Отже, свої звинувачення Мелет конкретизував і доповнив новими, розраховуючи на те, що більшість присяжних з афінських ремісників і селян із навколишніх філ погано обізнані з ученням філософа.

Слово для захисту надали Сократу, промови якого найбільш розлого подав Платон у своїй «Апології Сократа» (17–35 d, 35 e–38 b). Як завжди з іронією той сказав: «Як подіяли мої обвинувачі на вас, афіняни, я не знаю, а я з-за них, право ж, ледве й сам себе не забув, так переконливо вони говорили. Втім вірного-то вони... нічого не сказали». А далі він пообіцяв говорити тільки правду, простими, як завжди, словами, не вдаючись до красномовства, про небезпеку якого Мелет тільки-но попередив суддів. Філософ і до них звертався, як до своїх звичних слухачів на площах і вулицях Афін, рівень правосвідомості і моралі більшості яких він добре знав.

Сократ звернув увагу геліастів на необґрунтованість звинувачення його у невизнанні богів держави. Цей пункт звинувачення легко може бути спростованим показаннями багатьох свідків, які підтвердять участь обвинуваченого в загальних святах і принесенні жертв богам на народних олтарях. Такий факт не ставив під сумнів і сам обвинувач. Що ж до «нових божеств», говорив філософ, «то як можна виводити це з моїх слів, що мені буває голос бога, який підказує, що слід робити?». Якщо люди вірять у різні пророцтва, як у пророцтва жриці у храмі Аполлона, то «я називаю це божественним голосом, вираз більш близький до істини і більш благочестивий». Отже, Сократ звертає увагу присяжних на необґрунтованість звинувачення про невизнання ним богів держави, на суперечності у самому звинувачуванні: твердження про «невизнання богів» і «введення нових богів» виключає одне одного. Заперечувати одних богів і визнавати інших зовсім не означає бути безбожником. То ж він — не безбожник. Цей пункт обвинувачення легко міг бути спростованим показаннями свідків, які б підтвердили пошанування обвинуваченим полісних богів. Очевидно, сократівські аргументи допомогли частині присяжних помітити протиріччя у звинуваченнях Мелета, бо «стали шуміти», мабуть, сперечаючись.

Із другого пункту звинувачень про розбещення молоді Сократ викликає до трибуни обвинувача і ставить йому запитання: чи може він назвати хоч одну людину, «яку б я зробив з благочестивої нечестивою, із скромної — наглою, з економної — марнотратною, з помірно п'ющої — п'яницею, з трудолюбивої — ніженкою чи рабом іншої низької пристрасті?». Мелет же відповідає, що знає тих, кого Сократ умовив слухатися його більше, ніж батьків (Ксенофонт. Захист Сократа на суді, § 20). Як бачимо, обвинувач ухиляється від прямої відповіді, не маючи із цього пункту конкретних фактів розбещення моло-

ді звинуваченим, намагається апелювати до батьківських почуттів присяжних. Ні обвинувачі, ні судді не скористалися пропозицією Сократа: заслухати присутніх на судовому процесі, хто давно його знає, як свідків, «і Мелету у його промові потрібніше було б послатись на кого-небудь з них як на свідка; якщо тоді він забув це зробити, — хай зробить тепер, я не заперечую, — хай скаже, якщо йому є що сказати з цього приводу. Але ви переконаєтесь, афіняни, що, навпаки, всі вони будуть готові допомогти мені, розбещенцю, який спричинює зло їх домашнім, як стверджують Мелет і Аніт» (Платон. Апологія Сократа, 34 а, б). Та до нього не дослухались, а молодому Платону судді не дозволили виступити на захист свого вчителя.

Спростувавши відповіді сторони обвинувачення, Сократ засуджує їх із позиції об'єктивної істини¹. Він стурбований більше не власною долею, а можливістю пояснити присяжним істинний смисл свого вчення, наводить факти своєї діяльності — про участь у війні, громадській і просвітницькій діяльності, про свій спротив тиранії. Вони переконливо свідчили про його безкорисливе служіння державі, афінським співгромадянам. Схоже, філософ був свідомий того, що його пояснення для багатьох присяжних буде докором їх непатріотичної або аморальної поведінки під час війни і правління «Тридцяти тиранів», голоду в Афінах, у прийнятті помилкових рішень Народними зборами. Ще більше судді були роздратовані, коли він навів свідчення відомого присяжним Херефонта: дельфійський оракул у храмі Аполлона назвав Сократа наймудрішим серед людей, що здивувало і самого філософа. З тих пір він і перевіряв своїх співгромадян і політичних діячів на мудрість, відданість справедливості і добродетності, законності і моралі. І — здебільшого безуспішно... (Ксенофонт. Захист Сократа на суді, § 15–19).

Диоген Лаертський пише: за визнання оракулом Сократа «найвищим за всіх своєю мудрістю» йому до крайності заздрили, тим більше, що він часто викривав у нерозумі тих, хто багато думав про себе. Так обійшовся він і з Анітом, а той, не стерпівши його глузу, умовив Мелета подати на нього до суду за нечестя і розбещення молоді. Тепер уже більшість присяжних обурювалась «зухвалістю» мудреця, зарозумілого, як вони вважали, «софіста».

За існуючих правил судового процесу в гелієї після заслуховування обох сторін у справі слідувала процедура першої подачі голосів

¹ Мыслители Греции. От мифа к логике // Сочинения. – М., 1999. – С. 796.

присяжних щодо винності обвинуваченого. І ось результат: він був визнаний винним 280 голосами проти 221-го. Різниця у 30 голосів невелика, але на користь обвинувачів¹.

Починався другий акт трагедії. Присяжні і всі присутні сподівалися, що покарання літньому мудрецю буде м'яким, а то й символічним, враховуючи його вік і бідність — аби у повчання іншим. За демократичною традицією гелієї першим запропонувати міру покарання мав сам обвинувачений. Як писав Г. Гегель, «це був чудовий інститут афінського судочинства, що свідчив про його гуманність. Отже, при оцінці мова йшла не про покарання взагалі, а лише про вид покарання, адже судді вже постановили, що Сократ заслуговує покарання... Але саме тим, що визнаний винним стає своїм власним суддею, припускалося, що він підкоряється вироку суду і визнає себе винним...»². Ксенофонт згадував: коли Сократу запропонували призначити собі штраф, він ні сам не призначив його, ні друзям не дозволив і говорив, що це означало б визнати себе винним (Ксенофонт. Захист Сократа на суді, § 23). Сократ не визнавав себе винним, не вдався до «угоди з правосуддям» і своїми переконаннями. І запропонував...

З притаманною сократівською іронією він заговорив: його дивує невелика перевага в кількості голосів, поданих проти нього — ще б тридцять камінців, якими голосували присяжні, і він був би виправданий. Проте він нехтує тим, про що піклується більшість підсудних — користю, домашніми справами, воєнними чинами, своєю участю в державному правлінні, змовах, адже вважає себе надто порядним, щоб уціліти. Усе життя «я йшов туди, де приватним чином міг подати всякому найбільше... благодіяння... стати якомога краще й розумніше і більше ніж про себе самого піклуватися про державні справи». «Отже, якщо я повинен по справедливості оцінити мої заслуги, то ось до чого я присуджую себе — до (безкоштовного) обіду в Пританеї». Це більше йому личить, ніж такий привілей переможцям на Олімпійських іграх або пританам з Ради 500. Платон в «Апології Сократа» теж підтверджує: сплатити штраф чи піти у вигнання він відмовився: «заради чого сидіти в тюрмі, поки не буде сплачено штраф? Або піти у вигнання на схилі життя» (35e–37e).

Таке нечуване «зухвальство і святотатство» мудреця остаточно розгнівало більшість присяжних: замість визнання вини і признання собі покарання підсудний просить ... винагороди за заслуги

¹ Платон. Сочинения : в 3 т. Т. 1. – С. 507.

² Гегель Г. Эстетика / Г. Гегель : в 4 т. Т. 4. – М., 1973. – С. 188.

перед полісом. Наслідком іронічної пропозиції Сократа було, пише Діоген Лаертський, збільшення голосів проти нього (II, 42). Тепер за вимогу обвинувачів — смертну кару для Сократа — проголосував 361 присяжний.

У своєму останньому слові Сократ сказав: неправдиві клятви і свідчення проти нього повинні усвідомлюватися як нечестиві й несправедливі, адже «не доведена моя винуватість у жодному пункті обвинувачення». Тому йому дивною видається кваліфікація злочину, за якою винесено смертний вирок. «Проте навіть і такий несправедливий вирок не примусить мене почуватись приниженим, він ганьбить не мене, а тих, хто постановив його... Майбутнє підтвердить, як свідчить і минуле, що я ніколи нікого не скривджував, нікого не зіпсував, а навпаки, приносив користь людям... навчаючи їх безкоштовно якому міг добру» (Ксенофонт. Захист Сократа на суді, § 26).

Отже, великий мудрець усвідомлював безпідставність і несправедливість обвинувачень і вироку суду. Справді, суд не встановив, чи мали місце подія злочину, прямий або непрямий умисел (адже ненавмисне розбещення молоді не каралося судом), обставини скоєння, що мало значення для обґрунтованості вироку. Доказове право не було розроблене, а встановлений термін розгляду справи в один день позбавляв суддів можливості ретельного розгляду справи та, схоже, геліасти до цього й не прагнули. Доказування, як вид пізнавальної діяльності, було більш звичним для Сократа, ніж для його суддів. Звідси у його захисних промовах наявна логіка спростування обвинувачення, використання фактів, відомих присяжним або легко перевірюваних, виявлені ним явні протиріччя у звинувачуваннях, безпідставне звуження меж доказування тощо. І все ж, незважаючи на недоведеність та наявні протиріччя обвинувачення, що вимагало виправданого вироку, порушення принципу презумпції невинуватості, вимогу Сократа вирішувати його справу з позиції об'єктивної істини, справедливості, залучення до процесу свідків і всебічного розгляду доказів — на рішення присяжних це не вплинуло. Стан недоведеності вони розцінили як такий, що не знімає вини з підсудного у пред'явлених йому звинуваченнях¹. Чому?

Справа не лише у некваліфікованому складі суду, якого, як і упередженості більшості присяжних, Сократ був свідомий і про що пишуть

¹ Див.: Печников Т. А. Суд над Сократом и недоказанность участия обвиняемого в совершении преступления / Т. А. Печников // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 96–97.

його біографи. Аби він не знехтував звичними методами захисту і зробив деякі поступки вимогам суддів, він, безсумнівно, був би виправданий¹. Головна причина, на нашу думку, була в іншому.

У останні роки V — на початку IV ст. до н. е. афінська демократія переживала глибоку і затяжну кризу. Ще порівняно недавно у «золотий час Перікла» (454/453–430 рр. до н. е.), розквіту демократії такі страсти за заперечення богів чи тим більше за інакомислення були неможливі. «Велике покоління» мислителів того часу — Софокл, «перший громадянин» Афін Перікл, Демокрит, софісти, Сократ — усі вони проголошували і відстоювали ідеї свободи мислення, такі демократичні цінності, як гуманізм, добродієність, справедливість, законність. Високий духовний розвиток афінян втілювався в оновлених Афінах, які, за виразом Перікла, стали «школою Еллади», у будівництві величного Парфенону, інших храмів Акрополя і міста, нового театру Діоніса. Але тривала (за тодішніми мірками) і виснажлива Пелопоннеська війна 431–404 рр. до н. е., величезні людські і матеріальні втрати, втрати союзників, а отже, форосу (данини) з них, спалах чуми 430 р., від якої теж померли тисячі афінян, у тому числі й Перікл, розорені господарства селян і ремісників, припинення морської торгівлі, особливо надходження збіжжя — усе це призвело до страшного розорення в недавньому квітучих Афінах, громадян афінського полісу. А ще — пережитий голод під час облоги Спартою Афін, капітуляція, встановлення олігархічної влади «Тридцяти тиранів», які до кінця 404 р. стратили 1500 афінян і близько 5000 відправили у вигнання. Відновлення афінської демократії спартанським царем Павсанієм 403 р. не відновило її величчя, демократичних цінностей і ідеалів часів Перікла. За майже 30 років війни, страшних втрат і страждань виросло ціле покоління афінян, хто втратив ці ідеали, вимушений був виживати, зневірився, чекав благодіянь від «нових демократів». Історичний досвід підтверджує залежність демократії від економічного добробуту і політичної стабільності суспільства².

Для більшості афінян проблема хліба насущного була незрівнянно вище високих матерій духовної свободи, творчих пошуків і моральних повчань Сократа. Колективна і зубожіла демократія стала нетерпимою

¹ Див.: Целлер Э. Очерк истории греческой философии / Э. Целлер ; пер. с нем. С. Л. Франка ; прим. М. А. Солоповой. – М., 2012. – С. 107.

² Див.: Цветков В. В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. – К., 2001. – С. 88.

до самотійності думки, духовної автономії, духовного плюралізму, набула рис тоталітарної. Пріоритет прав полісу над правами окремого громадянина розумівся як справжній патріотизм. Остракізм заступила смертна кара. Плюралізм не просто не визнавався, а тепер уже й карався. Багатобарвність життя змінилася одноманітністю інтересів, серед яких проблема виживання стала головною. Категорично не можна погодитись із твердженням деяких зарубіжних дослідників, що Сократ «ніколи не схвалював демократичної форми правління в Афінах»¹. Він постійно висловлювався про важливість моральної організації полісного життя і тому критикував недоліки афінської демократії, піклувався про її удосконалення. Як писав у IV ст. н. е. ритор Лібаній, і думки, і справи Сократа були для умів афінян не менш корисними, ніж ліки для хворого². Усім життям, своїм вченням і своєю смертю утверджував давнє, традиційне еллінське уявлення про роль закону, знань для впорядкованого і справедливого життя в полісі³. Сократівська критика була демократичною і фактично належала до того різновиду критики, що являє собою сутність життя демократії. В умовах же відродженої афінської демократії судді, самі просякнуті тоталітарним духом, не побачили різниці між дружньою і ворожою її критикою⁴.

Системна криза афінської демократії виявилась і у падінні рівня суспільної правосвідомості і моралі, у відродженні патріархальних уявлень про суворі обов'язки (передусім — релігійні) громадян перед державою, у небувалому впливі демагогів на прийняття рішень Народними зборами, народним судом. Тріщина внаслідок воєнної та суспільної катастрофи глибоко розколола фундамент релігійних і моральних основ життя. Війна і голод привели до знецінення людського життя, гідності громадянина, зростання корупції, нерозбірливості у засобах виживання чи збагачення. Більшість присяжних у процесі над Сократом раділи 3 оболам (дрібні монети) за свою участь у суді, своїм рішенням намагалися догодити новим керівникам демократії таким, як Аніт. Нова державна влада не терпіла, щоб до неї підходили з моральними мірками та ще й з боку самовпевненого філософа-дива-

¹ Див.: Грант Майкл. Золотая эра Греции / Майкл Грант. – Харьков, 2006. – С. 172.

² Суд над Сократом : Сборник исторических свидетельств. – СПб., 1997. – С. 179.

³ Див.: Нерсеянц В. С. Сократ / В. С. Нерсеянц. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1964. – С. 35, 37, 39–40.

⁴ Див.: Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : у 2 т. Т. 1. У полоні Платонових чарів / К. Поппер ; пер. з англ. О. Коваленко. – К., 1994. – С. 213.

ка, хто сміє її відверто критикувати. Його суворий вирок некомпетентній владі, за формою — народній, призвів до смертного вироку йому. Ділетантизм поховав і афінський поліс.¹

Вироком Сократу було дано урок усім противникам і критикам відновленої демократії. Це була очевидна помста за його критику недоліків деградуючої демократії, принципу жеребкування при доборі складу Народних зборів, суду, некомпетентності правлячих, адже він повчав: правити і законодавствувати повинні найкращі, знаючі, розум — джерело моральності. Не міг залишатись байдужим до поступового виродження афінської демократії, демократичних ідеалів, переродження демократичних цінностей. Лише раз у житті головував у Народних зборах, де відмовився ставити на голосування питання про страту стратегів та притягнення до суду незгодних, і заявив, що буде діяти лише за законами². Уважав: краще терпіти несправедливість, ніж творити її, істинна сила держави — у духовній єдності громадян, у верховенстві рівного для всіх закону як цементуючої суспільство норми³. Цьому вчив своїх співгромадян. Говорив же він на суді: «Адже я тільки те й роблю, що ходжу і переконую кожного з вас, і молодого, і старого, піклуватись передусім і сильніше за все не про тіло і не про гроші, а про душу, щоб вона була як можна краще: я говорю, що не від грошей народжується добродієність, а від добродієності бувають у людей і гроші, і всі інші блага як у приватному житті, так і в громадському» (Платон. Аполіогія Сократа, 30 b). У своїх бесідах вчив шукати істину, та влада істини поступилася істині влади — неуцтва, некомпетентності, мстиловості, несправедливості. Так, Сократ програв свою кримінальну справу, яка перетворилась у політичний процес, але виграв справу всього свого життя. Не послухав він і своїх друзів, хто підготував його втечу з в'язниці. Повторював: нема нічого вище справедливості, законів і Вітчизни. Волю закону, вирок суду треба терпіти так само, як волю батьків. Вона може бути несправедливою, але підлягає безумовному виконанню. І — спокійно випив чашу з цикутою з рук ката (Платон. Крітон, 43а–54е; Федон, 57а–118)⁴. Випита чаша з цикутою зробила його безсмертним...

¹ Див.: Монтанеллі І. Історія греків / І. Монтанеллі ; пер. з італ. Ю. Педан. – Львів, 2010. – С. 255.

² Ксенофонт. Історія Греції / Ксенофонт // Геродот. Фукидид. Ксенофонт. Вся історія Древньої Греції. – М., 2010. – С. 920.

³ Див. детальніше: Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: курс лекцій / Г. Г. Демиденко. – Х., 2012. – С. 41–43.

⁴ Платон. Сочинения : в 3 т. Т. 1 / Платон. – С. 113–130; Т. 2. – С. 11–94.

Отже, докори власної совісті в порушенні справедливості, у не-уцтві не завадили нерозбірливим, але запопадливим перед владою суддям винести смертний вирок мудрецю. Незабаром після страти Сократа, повідомляє Діоген Лаертський, афіняни, розкаявшись, засудили до страти Мелета, до вигнання інших обвинувачів (за свідченнями Плутарха вони повісилися, не переживши презирства афінян і позбавлено «вогню і води») і встановили на агорі бронзове погруддя мудреця в пам'ять про нього. Афіньська демократія почала повільно виходити з кризи...

Демиденко Г. Почему казнили Сократа? (Некоторые уроки кризиса реальной демократии)

В статье анализируются причины осуждения Народным судом Афин в 399 г. до н. э. Сократа к смертной казни. Автор освещает методы доказывания философом своей невиновности в инкриминируемом ему преступлении, критику им недостатков реальной демократии.

Ключевые слова: полис, Народный суд, обвинение, доказывание, кризис демократии, верховенство закона.

Demidenko G. Why Socrates was put to death? (Some lessons of a crisis of real democracy)

The article provides analysis of the reasons why in 399 BC a jury of Athenian citizens sentenced Socrates to death. The author describes methods the philosopher employed to prove his innocence in crimes he was accused with, and his criticism of the flaws of real democracy.

Keywords: polis, citizens' jury, accusation, proving, crisis of democracy, supremacy of law.